

Edyta Skoczylas-Krotla (Częstochowa)

Analiza warstwy leksykalnej w wybranych utworach Władysława Bełzy

Przedmiot rozważań w niniejszym artykule stanowią przysłowia i sentencje, występujące w twórczym językowym utworach Władysława Bełzy (1847–1913).

Wśród odnotowanych w słownikach¹ znaczeń wyrazu *przysłowie* wymienić należy:

- a) 'przygana, przymówka', np.: *obawiał się przysłowia jakiego od ludu*;
- b) 'powiedzonko', np.: *Maciejowski w wieku XVI miał przysłowie: „Bracie kuku”*;
- c) 'alegoria', np.: *Teć rzeczy pod przysłowiem powiedziano*;
- d) 'zdanie utarte zawierające trafne spostrzeżenie', np.: *Przysłowie, czyli zdanie fizyczne lub moralne każdemu narodowi właściwe*;
- e) 'krótka wypowiedź pochodząca z literatury lub ze źródeł ludowych, utrwalona w świadomości ludzi, wyrażająca myśl, prawdę, przesłanie, wskazówkę', np.: *Przysłowia są mądrością narodu*.

Na potrzeby artykułu przyjęto, iż „przysłowie jest zdaniem, czasem prostym, przeważnie złożonym, rzadziej układem paru zdań (...), posiada ono pewne właściwości ustrojowe i semantyczne, a w konsekwencji i społeczne, które wyodrębniają je spośród zdań innych”².

Przysłowie mimo prymitywizmu konstrukcji wykazuje bogactwo treści oraz duży artyzm, przejawiający się m.in. w wyrazistości, kontrastowości przechodzącej często w komizm³, jak również w alegoryczności i obrazowości wzbogaconej rytmem⁴.

¹Znaczenia zostały sprawdzone w słownikach: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów 1954–60; *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, Warszawa 1900–1927; *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1958–1969; *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996; K. Długosz-Kurczabowa, *Etymologia. Słownik szkolny*, Warszawa 1998.

²J. Krzyżanowski, *Słownik folkloru polskiego*, Warszawa 1965, s. 335.

³K. Zajac, *Grupy semantyczne nazw zwierząt w przysłowiaach tureckich i ich symbolika*, [w:] *Stylistyczne konfrontacje*, red. S. Gajda, M. Bałowski, Opole 1994, s. 175.

⁴A. Płuszczyński, *Funkcje stylistyczne przysłów w prozie Reymonta*, [w:] *Prace Polonistyczne seria XXIV* (1968), Łódź–Wrocław 1968, s. 83.

Analiza warstwy leksykalnej utworów W. Bełzy pozwala na wyróżnienie przysłów:

Co kraj to obyczaj WW 65.

Gdzie dwóch się kłóci, tam trzeci korzysta ZOP 52.

Gość w dom, Bóg w dom ZOP 11.

I wilk syty, i owca cała Sz 154.

Kiedy trwoga, to do Boga H 12.

Kto mieszka na przedpieklu, dyabła w kumy prosi ZOP 15.

Muru głową nie przebijesz OŻ 133.

Na dwoje babka wróżyła ZW 211.

Na górach Bóg mieszka Poezje 140.

Pańskie oko konia tuczy Zch 18.

Przez imaginację, pojechał na koronację Zch 21.

Chcesz-li być cały i prosty,

Omijaj polskie mosty I 9.

Na uwagę zasługują zdania, w których można odczytać przejrzyste aluzje do znanych przysłów:

A co z ręki poszło Bożej, to nie ginie Poezje 81.

‘Kogo Pan Bóg stworzy, tego nie umorzy’

Bóg dał, Bóg weźmie Zam. 62

‘Bóg dał, Bóg wziął’

Czas jest najlepszym, na wszystkie bolesti lekarzem OŻ 44.

‘Czas najlepszy doktor’

Dobrze jest wszędzie, lecz ponoś nie będzie tak nigdzie wygodnie jak w domu
Dzieci 33.

‘Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej’

Kto z młodu gardzi pracą, ten na starość słusznie pości DDD 61.

‘Bez pracy nie ma kołaczy’

Dwie głowy to niejedna BODS 19.

‘Co dwóch, to nie jeden’

Pieczone gołąbki same wpadły do gąbki BODS 56.

‘Pieczone gołąbki nie lecą same do gąbki’

Skreca się fortuny koło Kasp. 38.

‘Fortuna kołem się toczy’

Sowa nie urodzi nigdy słowika BODS 15.

‘Nie urodzi sowa sokoła’

Tylko początek jest trudny Zch 15.

‘Každy początek jest trudny’

Warzyć wodę jak mówią – zawsze będzie woda E 5.

‘Wodę warzyć, woda będzie’

Za Olbrachta zginęła szlachta Daw. 57.

‘Za króla Olbrachta wyginęła szlachta’

Kto rano wstaje, ten cały dzień wesół Abec. 9.

‘Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje’

Znane przysłowie o łyku, które drzeć należy póki się da I 18.

‘Drzyj łyka, kiedy się dra’

W twórczości pisarza sporadycznie pojawiają się sentencje, niekiedy nawet w języku obcym. Zawierają one myśl o charakterze moralnym lub filozoficznym, sformułowaną w wyrazisty sposób i skłaniają do uznania ich bezwzględności⁵. Należą tu:

Bóg to doświadczony sternik ZOP 76.

Kochaj bliźniego swego, jak siebie samego OŻ 7.

Kto w Boga wierzy, tego Bóg nie opuści OŻ 24.

Miłość ma swe prawa Zam. 38.

Młode piwko wyszumieć musi Winc. 23.

Niezgodni karzą się sami WA 47.

Vedi Napoli e poi mori ZW 258.

Les extrêmes se touchent ZW 227.

W. Bełza stosuje przysłowia, rzadziej sentencje głównie w opisach i wypowiedziach odautorskich. Przysłowia występują jako samodzielne człony wypowiedzi lub – co częstsze – jako winkrustowane w środek wypowiedzi obszerniejszej, np.:

Kiedy trwoga to do Boga. Wszyscy więc zaczęli się szczerzej, i gorliwiej modlić niż zwykle
H 12

Tylko początek jest trudny – mówi przysłowie. Więc też szły kieliszki za kieliszkami, a po godzinnej pijatyce, nasz Piotr, nie mogąc ustać na nogach, łaził po izbie na czworakach Zch 15.

A skoro już jesteśmy przy owym „chłopku roztropku, jak go podanie nazywa, to trzeba dopowiedzieć, że i sam dyabeł nie był w pojęciu naszego ludu tak straszny, jak go nam dziś malują ZOP 15.

⁵M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1989, s. 464.

Spadłem z Rzymu z deszczem, ale że to był deszcz ranny, który według przysłowia nie trwa dłużej od łez panińskich, więc byłem pewny, że po tym deszczu wnet nastanie pogoda ZW 210.

Talerze same zmieniały się, półmiski same na stół przychodziły, wino samo lało się z gąsiorów, brakowało tylko, aby pieczone gołąbki same wpadły do gąbki BODS 56.

Autor nierzadko przed przytoczeniem przysłowia dodaje komentarz w postaci: *według przysłowia, wbrew przysłowiu, przysłowie ostrzega, starodawne przysłowie świadczy, powiada itd., np.:*

Przysłowie, zapisane u Knapskiego, ostrzega każdego, co by o podobnej wojnie zamyślał, by nie sięgał przez krupy do jagiel ZOP 44.

Wbrew przysłowiu: Chcesz- li być cały i prosty omaj polskie mosty... most ten ratuje honor tych, co go wznieśli i tych, co dbają o jego zachowanie I 9.

To też lud nasz, w ciężkiej potrzebie nieraz do dyabła o pomoc się udawał i kumał się z nim nawet, jak o tem świadczy starodawne nasze przysłowie: „kto mieszka na przedpieklu, dyabła w kumy prosi” ZOP 15.

W. Bełza wykorzystuje przysłowia w partiach opisowych (osób, miejsc, przedmiotów), nadając im większą plastyczność i obrazowość. Przysłowia stanowią dopełnienie charakterystyki desygnatu i wnoszą w nią nowe elementy, co znajduje egzemplifikację we fragmentach:

Stare przysłowie powiada, że „albo Magda albo żadna” i doprawdy żadna inna kobieta nie byłaby dla Piotra tak wylaną małżonką jak Magda Zch 11.

Miałab to być naprawdę jej matka? o tem wątpił, bo przecież sowa nie urodzi nigdy słowika! BODS 15.

Stare nasze przysłowie powiada o takim, co to zbyt wysoko myślami sięga, że „przez imaginację, pojechał na koronację”. Nie wybierał się tam jeszcze nasz Piotr, choć po pijanemu chęć zostania królem objawił, a już się na nim to przysłowie sprawdziło Zch 21.

Dotąd o Genuńczykach krążą we Włoszech bardzo niepoehlebne przysłowia, z których jedno mówi, że wystarczy raz na miesiąc widzieć Genuńczyka aby go mieć dosyc (Genovese una volta per mese e non piu.) a drugie, że mężczyźni tutejsi są bez czci a kobiety bez wstydu ZW 140.

Przysłowia i sentencje w utworach służą także do lapidarnego, niekiedy dowcipnego, a czasem poważnego ujęcia zdarzenia czy myśli:

Po rybie chciał się napić trochę wódki dla strawności, już sięgał po karafkę, gdy przypomniał sobie łacińskie przysłowie: post pisces, vinum misces.

– *Co to znaczy Babuniu?*

– *Po karasiu napij się wina kochasiu! odpowiedziała śmiejąc się babunia* H 27.

Z całego tego stosunku zostało nam w spuściznie jedynie gorzkie przysłowie, długo u nas powtarzane: Valachia tumulus Polonorum – Wołosza grób Polaków ZOP 55.

(...) do tych domowych zamieszek, z racji swojego zwierzchnictwa, mieszała się Polska, z wielką dla siebie szkodą. Wbrew przysłowiu, że gdzie dwóch się klóci tam trzeci kozyista, – ten trzeci najczęściej wychodził gorzej ZOP 52.

Gość w dom – Bóg w dom powiada stare przysłowie, które i dziś jeszcze, tak u nas jak i na całej ziemi słowiańskiej, powszechnie jest szanowane ZOP 11.

Ręka została na polu bitwy, a jakże w ciężki bój z nędzą iść bez uzbrojonego ramienia? Muru głową nie przebijesz... Wiedział o tem Szymon, przeczuwał, że zginąć mu przyjdzie OŻ 133.

Przedstawione przykłady użycia przysłów i sentencji świadczą, iż są one interesujące pod względem stylistycznym⁶. Dzięki ich zastosowaniu udało się pisarzowi wzmocnić ekspresywność słownictwa oraz zapoznać czytelnika z pewnymi zaakceptowanymi przez tradycję prawdami i spostrzeżeniami, gdyż właśnie w zasobie paremicznym języka „odbija się jak w zwierciadle kultura i cywilizacja danej społeczności”⁷.

Skróty cytowanych utworów W. Bełzy

Abec. – *Abecadnik w wierszykach dla dzieci polskich*, Poznań 1870.

BODS – *Baśń o dobrym synu*, Warszawa 1899.

Daw. – *Dawni królowie tej ziemi*, Złoczów 1895.

DDD – *Dla drogich dzieci*, Lwów 1907.

Dzieci – *Dzieci i ptaszki*, Lwów 1907.

E – *Emancypantka*, Poznań 1870.

H – *Historia o strasznym potworze*, Lwów 1909.

I – *Iwoniec i jego okolice*, Lwów 1885.

Kasp. – *Kasper Karliński*, [w:] *Poezje*, Lipsk 1874.

OŻ – *Ołowiany żołnierz*, Warszawa 1909.

Poezje – *Poezje*, Lipsk 1874.

Sz. – *Szkice, wspomnienia, obrazki*, Warszawa 1901.

WA – *Wiązanie Adasia*, Poznań 1873.

Winc. – *Wincenty Pol. Wspomnienie w 40-stą rocznicę zgonu Poety*, Kraków 1912.

WW – *Wrażenia z Wenecji*, Lwów 1901.

Zam. – *Zamek grójecki*, Kraków 1869.

Zch. – *Z chłopca król*, Lwów 1912.

ZOP – *Z odległej przeszłości*, Lwów 1911.

ZW – *Z Wenecji do Neapolu*, Kraków 1910.

⁶E. Skoczylas, *Uwagi nad frazeologią Władysława Bełzy*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe utrwalone w języku*, pod red. M. Lesz-Duk i S. Podobińskiego, Częstochowa 1998, s. 149.

⁷J. Miodek, *ABC polszczyzny*, Wrocław 2000, s. 38.

Literatura

- Cieński A., *Funkcje stylistyczne sentencji w „Mikołaja Doświadczynskiego przypadkach” Ignacego Krasickiego*, [w:] *Styl i kompozycja*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965.
- Frazeologia a religia*, pod red. W. Chleby i S. Kochmana, Opole 1996.
- Gajda S., *Interpretacja stylistyczna tekstu*, Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Językoznawstwo VIII, 1982.
- Głowiński M., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., *Zarys teorii literatury*, Warszawa 1991.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., *Słownik terminów literackich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1989.
- Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra 1988.
- Krzyżanowski J., *Słownik folkloru polskiego*, Warszawa 1965.
- Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959.
- Miodek J., *ABC polszczyzny*, Wrocław 2000.
- Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Warszawa 1969–1978.
- Płuszczyński A., *Funkcje stylistyczne przysłów w prozie Reymonta*, Prace Polonistyczne 1968, Łódź – Wrocław 1968.
- Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1995.
- Rusin W., *Wybrane zagadnienia z teorii literatury i kultury języka*, Raszyn 1999.
- Skoczylas E., *Uwagi nad frazeologią Władysława Bełzy*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe utrwalone w języku*, pod red. M. Lesz-Duk i S. Podobińskiego, Częstochowa 1998.
- Skorupka S., *Frazeologia a stylistyka*, „Poradnik Językowy” 1960, z. 3.
- Zajac K., *Grupy semantyczne nazw zwierząt w przysłowiaach tureckich i ich symbolika*, [w:] *Stylistyczne konfrontacje*, red. S. Gajda, M. Balowski, Opole 1994.
- Z polonistycznych warsztatów badawczych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie*, pod red. M. Lesz-Duk, Częstochowa 1998.